

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 94(436-89:450)"1915/1917"
prejeto: 21. 1. 2007

Branko Marušič

dr. zgod. znanosti, upokojeni znanstveni svetnik ZRC SAZU, Pot na Drage 4, SI-5250 Solkan
e-pošta: branko.marusic@guest.arnes.si

O *Kobileku* Ardenga Sofficija in o drugih vojnih dnevnikih ter spominih italijanskih avtorjev

IZVLEČEK

Članek sestavljata dva dela. Prvi del obravnava literarno napisani vojni dnevnik italijanskega književnika in slikarja Ardenga Sofficija (1879–1964), ki je kot častnik italijanske vojske sodeloval v 11. soški bitki ter je svoje spomine objavil v knjigi *Kobilek* (1918). Soffici se je v dnevniku predstavil kot izvrsten literarni pisec, a v njegovem pisanju ni besede o tem, da se bori na zemlji, kjer ne žive Italijani. Drugi del članka prikazuje mesto Slovencev in slovenske zemlje v obširnem ustvarjanju (spomini, dnevniki, književna dela) drugih italijanskih avtorjev, udeležencev bojev na slovenskih tleh ob reki Soči v prvi svetovni vojni. Le nekateri pisci vedo, da se bore na tleh, kjer žive Slovenci, a so jim v prvi vrsti pomembni italijanski državni interesi, povezani z vojno.

KLJUČNE BESEDE

Ardengo Soffici, prva svetovna vojna, soška fronta, dnevniki, spomini

SUMMARY

ON ARDENGO SOFFICI'S *KOBILEK* AND ON OTHER WAR DIARIES AND RECOLLECTIONS OF ITALIAN AUTHORS

The article consists of two parts. The first deals with a literary written diary of the Italian writer and painter Ardengo Soffici (1879–1964) who took part as officer of the Italian army in the 11th Soča/Isonzo battle and published his recollections in the book *Kobilek* (1918). Soffici is in his diary presented as an excellent literary writer; yet in his writing are no words about battling on soil where Italians do not live. The second part of the article describes the stand of Slovenes and Slovene ground in the voluminous creation (memoirs, diaries, and literary works) of other Italian authors, participants in battles on Slovene ground along the river Soča/Isonzo in World War I. Only a few writers know they are battling on ground where Slovenes live, but of primary importance is to them the Italian state interests connected with the war.

KEY WORDS

Ardengo Soffici, World War I, the Isonzo front, diaries, recollections

*"Ma e proprio sicuro che saremo mandati sulla
Bainsizza?"*
(Emilio Lussu)

1. Attilio Momigliano je v svoji zgodovini italijanskega slovstva, ki je bila prevedena tudi v slovenski jezik, zapisal sledečo oceno: *"Kobilek (1918) Ardenga Sofficija je bolj izenačen in manj živ, ob daljšem branju celo utrudljiv in enoličen."*¹ Ob tem skromnem navedku bo pozoren slovenski bralec samodejno tudi pomislil, da sodi beseda/pojem v naslovu knjige italijanskega književnika, publicista in slikarja Ardenga Sofficija, v slovansko jezikovno območje.²

Kobilek je vzpetina (630 m) nad zaselkoma Škrlji oziroma Baske pri Grgarskih Ravnah,³ v novogoriški občini. Ime te neizrazite vzpetine, na kateri so še vidne sledi strelskih jarkov in je poraščena z gozdom, je našlo mesto v naslovu ene izmed bolj poznanih del italijanske književnosti, zlasti o prvi svetovni vojni. Med to zvrstjo s poudarkom na spominskem pričevanju se Sofficijevo delo postavlja v vrsto ob knjige, kot so na primer *Le scarpe al sole. Cronaca di gaie e di tristi avventure di alpini, di muli e di vino* (1921) Paola Monelli, *Trincee. Confidenze di un fante* (1924) Carla Salse, *Memorie del tempo presente* (1953) Riccarda Bacchelli, *Giorni di guerra* (1931) Giovannina Comissa, *Guerra '15. Dal taccuino di un volontario* (1931) Gianija Stuparicha, *Un anno sull'Altipiano* Emilia Lussuja (1938)⁴ in *Giornale di guerra e prigionia* (1955) Carla Emilia Gadde. Seveda pa je podobnih objav v italijanski književnosti veliko, da so mogle sprožiti posebne razprave ne le o njih literarni vrednosti, marveč o vplivu vojne na italijansko književno kulturo.⁵ Najbolj izčrpno in z mnogimi kritičnimi pogledi je tako vsebinsko opredeljeno italijansko književnost obravna-

val Mario Isnenghi, ki je v fašističnem obdobju in tudi še po njem tudi s pomočjo književnosti "spoznal nastanek postumnega mita o prvi svetovni vojni, ki je zborovska predstavitev, samopredstavitev in bajka cele neke generacije; za milijone Italijanov in Italijank, politično ali nepolitično opredeljenih, nepozabljeni spomin na mladost."⁶

Kobilek je le eden izmed slovenskih toponimov v naslovih kar lepega števila italijanskih knjig o prvi svetovni vojni. Ta dela pa sodijo v zgodovinopisje,⁷ memoarilstiko oziroma v pravo književnost,⁸ pravzaprav se take vsebinske naravnosti med seboj prepletajo.

S Sofficijevo knjigo, ki je nastajala zadnje leto prve svetovne vojne in izšla leta 1918, potem ko je devet odlomkov septembra in oktobra 1917 objavil firenški časnik *La Nazione*, se slovenska publicistika ni posebej ukvarjala. Pač pa pozna njenega avtorja slovenski revijalni tisk, vendar predvsem kot slikarja futuristične smeri. Tako je o njem že leta 1913 pisal Igo Gruden: "Sploh pa je ta mož nagnjen k slabostim nadčloveka, ki se smeje v obraz svojemu sovražniku, zaničujoč vse one, ki ne delijo njegovih objestnosti in je neizmerno srečen in zadovoljen v svojem ponosu."⁹ Leta 1925 je izšel v reviji *Dom in svet* prevod Sofficijevega pregleda *Kratek oris italijanskega slikarstva*,¹⁰ prav tam je bilo objavljenih šest reprodukcij njegovih slikarskih del¹¹ in razprava Bogdana Radice *Ardengo Soffici*.¹² Sofficijevo ime je mogoče zaslediti tudi v nekaterih slovenskih leksikalnih in enciklopedičnih izdajah.¹³ Njegovo in pisateljsko delovanje nekaterih drugih italijanskih avtorjev med vojno in o vojni s poudarkom na kobariškem zlomu (rotta di Caporetto) pa je omenil Mario Isnenghi na mednarodnem znanstvenem simpoziju v Kobaridu (25. 10. 1997) v referatu *Prizorišče navidezne resničnosti/ Un luogo del virtuale*.¹⁴

¹ Momigliano, *Zgodovina italijanske književnosti*, str. 634. Ob ta kritični stavek literarnega zgodovinarja je lahko postaviti sodbo literarnega kritika Giuseppeja Marchettija, ko zapiše, da sta obe Sofficijevi knjigi o prvi svetovni vojni (*Kobilek* in *La ritirata del Friuli*) "dokumenta najvišje vrednosti o prvi svetovni vojni" ("La Voce". Ambiente opere protagonisti. Firenze 1986, str. 135).

² Sodobni italijanski pisatelj Mario Rigoni Stern (1921) je leta 1989 izdal zbirko proze *Il magico Kolobok e altri racconti*. V naslovih Sofficijeve in Rigonijeve knjige sta slovanski besedi, vendar ruska колобок ni toponim.

³ Starejše topografske karte navajajo za Kobilek nadmorsko višino 627 m. Soffici navaja koto 652 na gori Kobilek (quota 652 del monte Kobilek). Oznako monte/gora za Kobilek uporabljajo tudi drugi pisci (Soffici, *I diari della Grande guerra*, str. 73 in 102).

⁴ Lussu je svoje delo izdal kot politični emigrant leta 1938 v Parizu (Edizioni italiane di cultura). Pacifistična vsebina knjige ni bila v skladu s tedanjo politično miselnostjo v Italiji.

⁵ Todero, *Pagine della Grande Guerra*, str. 210.

⁶ Isnenghi, *Il mito della grande guerra*, str. 5.

⁷ Na primer: Guido Alliney, *Mrzli vrh. Una montagna in guerra* (Chiari: Nordpress, 2000).

⁸ Na primer: Armando Bartolini, *Sul Podgora col 3° battaglione dell' 11° fanteria* (Forli: Premiato Stab. Tip. Romagnolo, 1916); Giulio Luigi Paserini, *Tra Plava e Globna* (Cortona: Stab Tipografie riunite, 1918); Carlo Gallardi, *Da Nova Vas ai piedi dell'Hermada* (Vercelli: Gallardi & Ugo, 1918).

⁹ *L' Italia futurista*. Dom in svet 26/1913, str. 454.

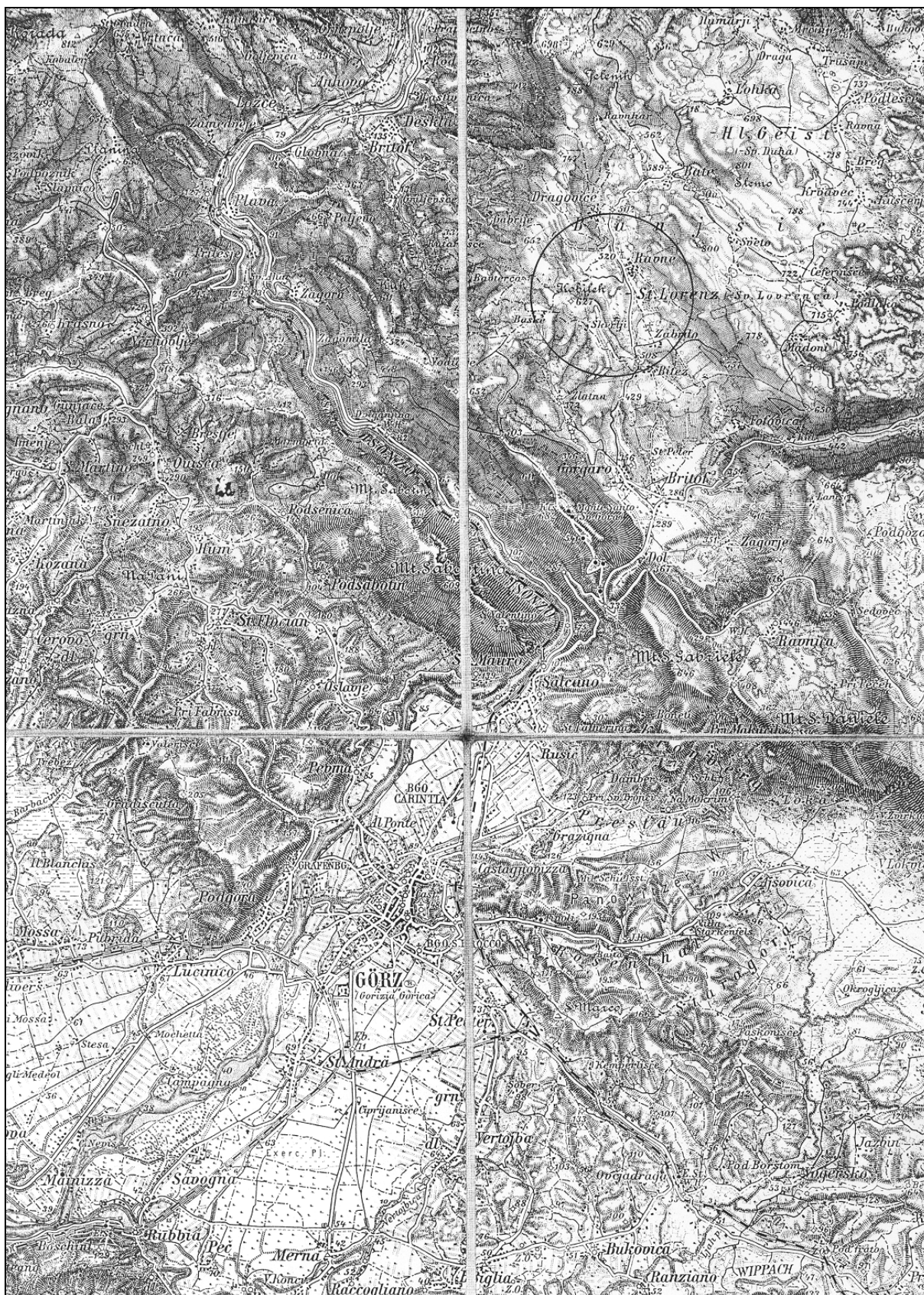
¹⁰ Dom in svet 38/1925, str. 115–117. Razprava je bila napisana v Poggio a Cajano 1. 4. 1925. Ker je izšla v aprilski številki (štev. 4) revije Dom in svet, je mogoče tudi sklepati, da je bila napisana po naročilu.

¹¹ Dom in svet 38/1925, str. 129, 137, 142, 145, 146 in 149.

¹² Dom in svet 38/1925, str. 147–150.

¹³ Na primer: *Svetovna književnost*, str. 411–412; Menaše, *Svetovni biografski leksikon*, str. 900.

¹⁴ *Kobarid-Caporetto-Karfreit 1917–1997*, str. 119–127, 259–266.

Kobilek na avstro-ogrski vojaški karti.

Ardengo Soffici v vojaški bolnišnici v Krminu, ko je oblikoval besedilo dnevnika Kobilek (Soffici, I diari della Grande guerra, str. 103).

Ardengo Soffici je bil rojen 7. aprila 1879 v kraju Rignano sull'Arno v premožni kmečki družini. Potem ko je oče doživel finančni zlom, se je mladi Soffici leta 1893 preselil v Firence. Tu je delal v odvetniški pisarni in se istočasno slikarsko izraževal. Deset let zatem, po smrti očeta, se je podal s prijatelji v Pariz in tu ostal do leta 1907. V Parizu se je družil med drugim tudi s slikarjema Pablom Picassom in Maxom Jacobom ter pesnikom Guillaumom Apollinaïrom. Ko se je vrnil v Italijo, se je naselil v kraju Poggio a Caiano v bližini Firenc. Takrat se je začel usmerjati tudi k pisateljevanju in začel sodelovati z Giuseppejem Prezzolinijem in Giovannijem Papinijem, ki sta med drugim ustanovila tudi firenško revijo *La Voce*. Potem, ko je leta 1911 v reviji *La Voce* raztrgal milansko futuristično razstavo, se je futurističnem gibanju nato pridružil, saj se je revija *Lacerba*, ki sta jo ustanovila leta 1913 s Papinijem, obrnila k futurizmu. V italijansko vojsko je kot prostovoljec vstopil, ko je Italija začela vojno na strani antante. Iz vojne izšel kot drugačen človek in v duhu načela "povratak k redu", se je v umetnosti vrnil k tradiciji in klasicizmu, politično pa se je pridružil fašizmu in bil med prvimi sodelavci Mussolinijevega lista *Il Popolo d'Italia*. Soffici je objavljial članke, razprave in knjige o umetnosti in poeziji, pisal je poezijo, prozo in spomine. Iz doživljajev v prvi svetovni vojni sta nastali knjigi *Kobilek* (Firenze 1918; sledilo je več izdaj) in *La ritirata del Friuli* (Firenze 1919; sledilo je več izdaj). Med letoma 1959 in 1968 je izšlo Sofficijevo zbrano delo (tutte le opere) v osmih knjigah s skupnim naslovom *Opere*; v tretji knjigi (1960) so objavljeni njegovi spisi o "vojni izkušnji". S svojim delovanjem

je Soffici za "evropski zrak odprl zaprta okna italijanskega provincializma ob koncu stoletja."¹⁵

Kobilek je pravzaprav vojni dnevnik, zato ima svoje mesto tudi v spominih italijanskih udeležencev prve svetovne vojne.¹⁶ Soffici ni imel namena, da bi bilo njegovo pisanje dokument vojne dogajanja, pač pa zapis občutja književnega ustvarjalca v neposrednem vojnem dogajanju.¹⁷ Opisal je dogajanja v dneh med 10. in 26. avgustom, v času, ko se je pripravljala in je že potekala enajsta soška ofenziva (od 17. do 31. avgusta oz. do 12. septembra 1917), predvsem v italijanskem zgodovinoписju poznana kot Battaglia di Bainsizza. Cilj, ki si ga je italijansko vrhovno poveljstvo postavilo v enajsti soški ofenzivi, je bilo na severnem delu bojišča zavzetje Banjske planote, Trnovega pri Gorici in Čepovana ter na južnem delu preboj na komensko planoto. Teža bojevanja je pripadala 2. italijanski armadi, ki ji je poveljeval general Luigi Capello (1859–1941) ter je delovala na območju med Rombonom in reko Vipavo. Na delu tega bojišča, med naseljem Anhovo in grebenom Sabotina, je deloval 2. armadni korpus, poveljeval mu je v začetku ofenzive general Pietro Badoglio (1871–1956), nato pa od 23. avgusta dalje Lucca Montuori (1859–1952). 2. armadni korpus so sestavljale 3 divizije, tretja divizija je imela nalogo, da se prebije od Deskel po dolini potoka Rohot proti

¹⁵ Marchetti, "La Voce", str. 324.

¹⁶ Prezzolini, *Tutta la guerra*. To delo je prvič izšlo leta 1918. Podobna objava je zbirka *Antologia degli scrittori morti in guerra* (Firenze 1929), uredil jo je Cesare Padovani.

¹⁷ Maria Bartoletti Poggi, *Nota a "Kobilek"*. V: Soffici, *I diari della Grande guerra*, str. 52–53.

vzpetini Jlenka (788 m), triinpetdeseta, da iz smeri Vodice zasede Kobilek (630 m) in osma divizija, da osvoji Sveto goro (682 m). V sestavu tretje divizije sta bili tudi brigadi "Firenze" (127. in 128. polk) in "Udine". Soffici je bil pripadnik 128. polka brigade "Firenze". Na avstrijski strani bojišča je na tem odseku deloval 24. armadni korpus, poveljeval mu je general Karl Lukas; armadno skupino so sestavljali štiri divizije v boju in ena v rezervi. Bitka za Kobilek in sosednje vzpetine, pravzaprav osvojitve grebena, ki poteka od Biteža do kote 652, med Dragovico in Baskami, je bila ena izmed ključnih za osvojitve Banjške planote. Zavzetje tega grebena (23. avgusta 1917), ki so ga vojaški načrti in poročila poimenovali kot Kobilek, pa je za italijansko stran pomenilo nekakšen parcialni uspeh, potem ko celotna ofenziva ni dosegla zastavljenih ciljev,¹⁸ saj je tudi osvojitve Banjške planote le deloma uspela. Osrednji boji so se po ustalitvi bojne črte na Banjšicah preusmerili na Škabrijel, "preslasten plen, da bi ga bilo mogoče prezreti."¹⁹

Ardengo Soffici je svoj dnevnik začel pisati 10. avgusta 1917 v Plavah ob reki Soči, kamor je prišel 7. avgusta iz Vipolž, kjer je bil njegov bataljon na počitku. Soffici pa se je vračal na bojno polje, potem ko je pozdravil rano na ušesu, ki mu jo je prizadejal izstrelak 4. junija 1917. Tja do vključno 18. avgusta je dnevnik nastajal od dne do dne, čas od 19. do 26. avgusta pa je na podlagi beležk oblikoval kasneje, v bolnišnici v Krminu, kjer se je do konca septembra zdravil zaradi rane na očesu, pridobljene med zaključnimi boji za osvojitve kote 652 na "gori Kobilek", 23. avgusta 1917. Dogajanja, ki ga z opisom dnevnih dogodkov in z vzporednimi za dnevniško pisanje značilnimi komentarji komentariji vnaša v svoj dnevnik, je omejeno na območje med Plavami, Paljevimi, Vodiciami, Baskami in dolino potoka Rohot (*Atlas Slovenije* ga pozna kot Rohat, v italijanski vojni literaturi pa je označen tudi kot Hohot). Tu sta se nahajala, pod vznožjem Kobileka in sosednjih vzpetin, zaselka Rutaršče (337 m) in Bavterca (tudi Ravterca), ki sta danes izbrisana iz zemljevida; zaselka sta bila v vojni porušena in njuni prebivalci se sem niso vrnili.

Sofficijevo delo je pisano tudi v duhu klasične vojaške retorike, v njem je polno domovinskega zanosa. Po sodbi nekaterih velja "za najbolj reprezentativno in široko zasnovano opisovanje vojne krajine in človeka v neposrednem bojevanju."²⁰ Posamezne sodbe pa kažejo na subverzivnost predfašističnega časa (sovversivismo prefascista).²¹ V knjigi so pravzaprav kali povojnega razvoja Italije, "fašizem kot masovno gibanje bojnikov in 'revolucija'".²² Prav zato sta po sodbi literarne zgodovine²³ glavna protagonista dnevnika general Capello in major grof Alessandro Casati (1881–1955), kasnejši minister za šolstvo; nasledil je, iz zgodovine primorskih Slovencev bolj poznanega šolskega ministra, Giovannija Gentileja.²⁴ Bil pa je tudi mecen nekaterih kulturnih pobud, pri katerih je sodeloval Soffici.²⁵ Tudi povezanost med Sofficijem in Casatijem kaže na pomembno vlogo, ki so jo v vojnih dogajanjih odigrali italijanski intelektualci.

Soffici nikoli ne pokaže kakega posebnega zanimanja za deželo, na kateri se bori; razumljivo je, da se z njenim slovenskim prebivalstvom ne srečuje, saj je izseljeno in v begunstvu v raznih predelih Avstro-Ogrske ali pa v Italiji (Brda). Soffici je sodil v skupino intervencionistov, tako so imenovali tiste, ki so v Italiji zagovarjali njen vstop v svetovno vojno. Zato je tudi videl v Soči reko, ki je že postala "najljubša srcu nas, novih Italijanov."²⁶ Da se je bojeval na ozemlju, kjer niso živeli Italijani, ni besede. Zemljepisna imena piše v slovenski ali italijanski obliki, razbira jih s topografske karte. V dnevniku (I° Taccuino),²⁷ ki mu je služil kot koncept za besedilo, kasneje objavljeno, je pisal izmenično Kobilek in Cobilek. V izvorniku piše imena naselij in zaselkov Bavterca, Britof (predel Deskel), Gabrije, Ravne (danes Grgarske Ravne), Zagora, v spremenjeni obliki pa naselij Rodez (prav Rodež), Deskla (Deskle), Globna (Globno) in vzpetine Jlenik (danes Jlenk). Zaselek Rutaršče pozna kot Rutarce oziroma Rutarce, v italijanski obliki piše Bainsizza, Canale, Chiapovano, Cosbana, Palievo, Plava, Tolmino. Ime vzpetine Kuk nad Plavami pozna v izvorniku pa tudi kot Cucco. Tiskovna pomota pa je očitno Vercoglio (Vrhovlje pri Kojskem) spremenila v Veroglio.

¹⁸ To je spoznati tudi v načrtu vojnih akcij poveljstva 2. armade z dne 3. junija in 10. julija 1917. Glej *L'Esercito italiano nella Grande guerra (1915–1918)*, IV, 2, Roma 1954, str. 160–162, 175–183 in *L'Esercito italiano nella Grande guerra (1915–1918)*, IV, 2 bis, Roma 1954, str. 406–409, 442.

¹⁹ Cernigoi, *Enajsta soška bitka*, str. 306. O 11. soški ofenzivi tudi: Lovro Galič, *Tolminsko mostišče 1. Vojne operacije na območju odgovornosti c. in kr. XV. korpusa 1915–1917. Preboj italijanske fronte v XII. bitki*. V: Galič-Marušič, *Tolminsko mostišče*, str. 141–168.

²⁰ Isnenghi, *Le guerre degli italiani*, str. 242.

²¹ *La Letteratura italiana*, str. 26.

²² Isnenghi, *I vinti di Caporetto*, str. 14.

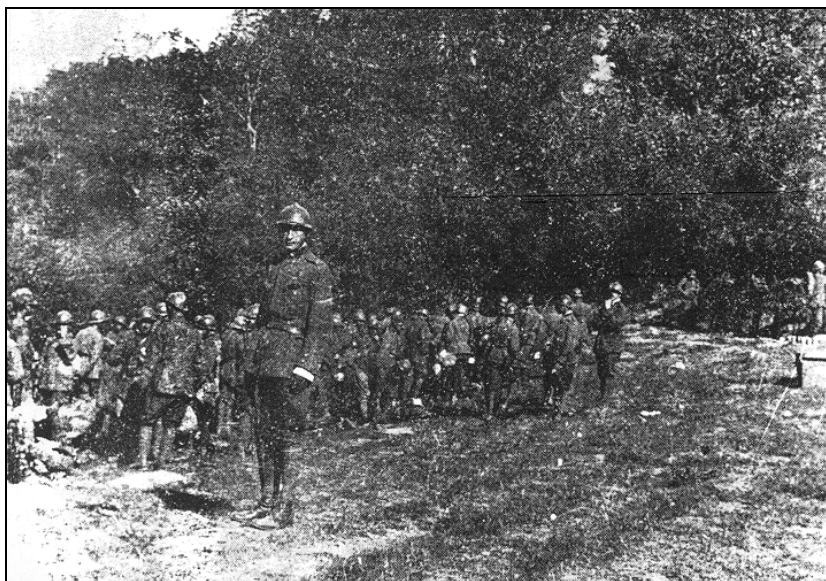
²³ *Letteratura italiana*, str. 607–608.

²⁴ General Luigi Capello je zaradi poraza italijanske vojske pri Kobaridu prišel v nemilost. Sofficiju je bil general vedno blizu in je zanj kasneje posredoval tudi pri Musoliniju. Casatijev brat Carlo je bil stotnik ter se je prav tako bojeval na območju Plavi.

²⁵ Isnenghi, *Giornali di trincea*, str. 9–10.

²⁶ Soffici, *I diari della Grande guerra*, str. 67.

²⁷ Prvič objavljen v: Soffici, *I diari della Grande guerra*, str. 375–396.

Ardengo Soffici na bojnem polju (Soffici, I diari della Grande guerra, str. 65).

Način dnevniškega opisovanja je ohranil tudi pri knjigi *La ritirata del Friuli. Note di un ufficiale della II^a Armata*. Prvič je izšla leta 1919 in je posvečena generaloma Luigiju Cadorni in Luigiju Capellu. Dnevniški zapisi so razpeti med 28. septembrom in 19. novembrom 1917. Pisati jih je začel v zaselku Ca' delle Vallade pri Bračanu (Brazzano) pri Krminu, končal pa v mestu Lonigo, med Padova in Verono, ko se je po porazu pri Kobaridu italijanska armada umikala onkraj reke Piave. Vse do 27. oktobra se Soffici giblje med Brdi in Vidmom. S Slovenci bi se lahko srečal v Brdih, saj Brda niso bila povsem izpraznjena in prebivalstvo odpeljano v begunstvo. Pač pa ugotavlja, da kmečke hiše v Brdih kažejo sredozemski značaj, ki "mu vzbuja misel na prostornost kmečkih hiš moje Toskane, kot me vsa okolica spominja na najbolj italijanske dežele Italije."²⁸ Kraje, ki jih obiskuje ali želi obiskati, označuje v italijanski obliki (Canale, Fleana, San Lorenzo di Nebola, Vedrignano, Venco, Vipulzano) pa tudi v slovenski, ki je istočasno tudi italijanska (Barbana, Britof, Gradno, Jordano, Subida). Omenja pa Grahovo (ob Bači), Kolovrat, naselje Madoni, Matajur ter tudi kraje in gore, kot so Bainsizza, Caporetto, Monte Mia, Monte Cucco, Saga, Tolmino.

Ardengo Soffici pa ni bil edini med vidnejšimi predstavniki italijanske kulture, ki se je v času enajste soške bitke nahajal v srednjem delu toka reke Soče. Italijanski slikar, rojak iz Firenc Ottone Rosai (1895–1957), tudi on pisec zelo upoštevanih spominov na dogajanja prve svetovne,²⁹ je pisal Sofficiju 12. oktobra 1917 iz Firenc, da je srečal nje-

gov polk v kraju Desola (prav Descla, pravzaprav Deskle). Takrat ko se je Soffici boril na Kobileku, je bil Rosai v Kanalu.³⁰ Sofficijev dnevnik je poznal iz prve objave (*La Nazione*) in menil, da je "najlepše, kar je bilo doslej o tem napisano."³¹

Do zdaj radoznalost še ni opogumila raziskovalcev, da bi pripravili gradivo o tistih italijanskih javnih in kulturnih delavcih, ki jih je vojna zbrala v Posočju. Soffici je v svoj dnevnik, ki ga je pisal 13. oktobra 1917 v Krminu, vnesel podatek, da pripravlja dirigent Arturo Toscanini orkester, sestavljen iz vrst vojakov. V pogovoru z njim je prebil, "v sprehodu po Krminu, kako prijetno nočno uro in pri tem so ogradili umetnost in umetnike od vojne, politike in od vsake stvari po malem."³² Toscanini je obiskal tudi na Sveto Goro, potem ko so jo osvojile italijanske čete.

2. Sofficijevo pisanje kar samodejno vabi k razpravljanju o spominih, vojnih dnevnikih in zapiskih drugih italijanskih piscev, ki so se borili na bojiščih ob reki Soči in vtisih, ki jih je v njihovem delu zapustil stik s Slovenci in njihovim ozemljem. Krajši pregled takih vtisov italijanskih vojakov in piscev je zbral Camillo Pavan v zborniku *Caporetto* (Treviso 1997).³³ Te vrste objav je mogoče porazdeliti na tri osnovne skupine: prava književnost, spomini in dnevniki (objave korespondence), vendar se tako zastavljene vsebine med seboj pogosto prepletajo. Prav tako je nastanek in kasnejše

³⁰ Corti, *Rosai e Soffici*, str. 45.

³¹ Prav tam, str. 47.

³² Soffici, *La ritirata del Friuli*, str. 12.

³³ Poglavlje *Caporetto e gli Sloveni visti dagli occupanti* (str. 389–391).

²⁸ Soffici, *La ritirata del Friuli*, str. 8.

²⁹ Rosai, *Il libro di un teppista* (Firenze: Vallecchi, 1919).

objave vsega te gradiva kronološko težko razporediti. O italijanski publicistiki in njenim odnosom do Slovencev v obdobju prve svetovne vojne je razpravljal Ivo Juvančič.³⁴ V svojo obravnavo je vključil več publicistov (Virginio Gayda, L. Burlini), zgodovinarjev (Carlo Schiffrer, Giulio Cervani, Piero Pieri), književnikov (Scipio Slataper, Biagio Marin, Giani Stuparich, Alberto Spaini) pa tudi dveh politikov (Carlo Galli, Benito Mussolini), ki sta poleg Slataperja in Stuparicha našla mesto tudi v tem pregledu.

Prva večja in temeljita italijanska "vojna antologija" (antologia di guerra) je izšla že za časa vojne (1918). Njen urednik Giuseppe Prezzolini (1882–1982), ki je svoje uredniško delo dokončal decembra 1917, ji je dal naslov *Tutta la guerra. Antologia del popolo italiano sul fronte e nel paese*. Več kot sedemdeset avtorjev je prispevalo spomine, dnevnike, korespondenco, literarna dela. Med njimi so italijanski književniki in javni delavci kot Corrado Alvaro, Cesare Battisti, Pierro Jahier, Giovanni Papini, Umberto Saba, Scipio Slataper, Ardengo Soffici, Giani in Carlo Stuparich, Giuseppe Ungaretti. Objave v antologiji ne dajejo dovolj gradiva, da bi lahko spoznali razmerje, na katerega želimo na tem mestu opozoriti. V italijanski književnosti in publicistiki je kar zajetno število takih objav, saj so se italijanski književniki, publicisti in drugi pisci v velikem številu udeležili bojev v Posočju in na Južnem Tirolskem.³⁵ Podobno kot za Prezzolinijevo velja tudi za antologijo Maria Isnenghija *I vinti di Caporetto* (Vicenza 1967), le da je ta zbirka omejena na izbor pričevanj o problematiki Kobarida, pravzaprav Caporetta, ki je v fašistični Italiji postal simbol za narodno sramoto. V italijanskem jeziku pa je izšel tudi zbornik člankov in odlomkov literarnih neitalijanskih piscev.³⁶ Več pa je tudi objav spominov civilnega prebivalstva, pa tudi spominov Italijanov, ki so se borili v avstroogrski armadi.

Med prvimi, če že ne prvi, je spomine na soško bojišče, kar pa je bilo samo del njegove službene poti, napisal maja 1916 general Eugenio De Rossi (rojen v Brescii leta 1863), ko je bil na zdravljenju. Izstrelek v boju na Mrzlem vrhu, 2. junija 1915, mu je paraliziral spodnji del telesa. V spomilih *La vita di un ufficiale italiano sino alla grande guerra* (Milano 1927) govori predvsem o času pred vojno, ko je deloval kot obveščevalec italijanske vojske. Med mnogimi nalogami, ki jih je opravil, ko je med drugim služboval tudi v Vidmu (april 1897 – september 1898), je bil tudi kolesarski izlet navzdol po dolini reke Soče.³⁷ Slovenske barve (colori slo-

veni) na drogu pred cerkvijo v Bovcu pa tudi napisi v slovenščini (scritte in sloveno) so mu dale vedeti, da se nahaja v slovanskem svetu (in Slavica). Opis ljudi, ki jih je na poti srečeval, je bil nestrpen (facce generalmente stupide e bestiali), vzdusje pri teh ljudeh negostoljubno in ko je stopil v kobariško gostilno (kostilna), se je zdelo, da gledajo nanj kot na psa v cerkvi. Za kraje, skozi katere je potoval, je rabil italijanske oblike (Coritena, Caporetto, Canale, Tolmino, Plava, Saaga, Salcano, Serpenizza, Ternova), popačene oblike (Volzano, Zignino), slovenske (Idersko) ali pa nemške (Flitsch). Kasneje (1902) je z opazovalnimi nameni obiskal Trst in Istro, prihajal je na obmejna območja na italijanski strani (Videm, Matajur, Resiutta, Purgessimo). V dolino Soče se je nato vrnil leta 1908, ko je obiskal Žago, Srpenico in Trnovo.³⁸ Leta 1914 se je na službeni poti po dolini Nadiže srečal s kuratom v slovenski vasi (villaggio sloveno) Matajur. Z njim je imel zanimiv pogovor.³⁹ Duhovnik se je pokazal lojalen do Italije, istočasno pa je poudarjal slovenski patriotizem. Pri osveščanju ljudi igrajo prvo vlogo duhovniki, sodi De Rossi. Matajurski župnik, ki je tudi grajal Pija X., ker je uvedel latinsko liturgijo namesto slovenske, je imel urejeno župnijo in relativno bogato knjižnico.

Polkovnik bersaljerjev De Rossi se je ob začetku napada Italije na Avstro-Ogrsko maja 1915 nahajal v Špetru v dolini Nadiže. Njegov polk je prejel nalogo, da prvi dan vojne (24. maj 1915) zasede Livek (Luico, primo paese austriaco sulla displuviale Rieka-Isonzo).⁴⁰ Z opisom bojev pod Krnom, v prvih dneh vojne pa vse do dne, ko je bil ranjen, končuje svoje spomine na soško bojišče. Navaja slovenska zemljepisna imena v italijanski obliki (Luico, Caporetto, Starasella, Monte Nero, Cepletischis, Volarie), samo slovenske oblike (Kuk, Kolovrat, Idersko, Sleme), popačene (Merzly/Mrzli vrh, Goboli/Golobi) ali pa povsem zmotno (namesto Libussina/ Libušnje rabi Aidussina⁴¹).

ficiale, str. 133–137) je v prevodu objavljen v slovenskem prevodu v: Šimac, *Kako se je začelo na Soči*, str. 275–278. Odlomke iz De Rossijevega opisa je objavila tudi Petra Svoljšak v knjigi: *Soča, sveta reka*, str. 23–24, 100–102.

³⁸ Eugenio de Rossi, *La vita di un ufficiale*, str. 215.

³⁹ Ime vasi je navedel v slovenski obliki, italijanska je bila in je še Montemaggiore. Duhovnik, s katerim se je pogovarjal, je bil Luigi Blasutig/Blasuttig, Blasutigh (1865–1923). V Vasi Matajur je služboval od leta 1904, slovel je kot pridigar (Primorski slovenski biografski leksikon. 4, str. 475–476).

⁴⁰ Eugenio de Rossi, *La vita di un ufficiale*, str. 267.

⁴¹ V slovenskem prevodu tega dela De Rossijeve knjige (Šimac, *Kako se je začelo na Soči*, str. 268–273) je napačna navedba ohranjena in sicer oznaka Ajdovščina, prav tako pa hkrati navedena vzpetina Pleca (prav Pleče) pod Krnom, prevedena kot Plače (str. 272). Ajdovščina in Plače v Vipavski dolini nista bila nikdar frontno ozemlje.

³⁴ Juvančič, *Italijanska publicistika o Slovincih*.

³⁵ Formigari, *La letteratura di guerra*, str. 5.

³⁶ Schettini, *La letteratura della Grande Guerra* (Firenze: Sansoni, 1968).

³⁷ Opis tega izleta (Eugenio de Rossi, *La vita di un uf-*

Med prvimi dnevniškimi zapisi pa je zagotovo nedokončano in kratko besedilo literarnega kritika Renata Serre (rojen v Ceseni leta 1884). Dnevnik je pričel pisati na bojišču pri Podgori 6. julija 1915, toda tu je že 30. julija 1915 padel. V dnevniku ni nobene omemba slovenske zemlje ali Slovencev. Primerno se zdi dodati, da je pri Podgori padel tudi v Trstu rojeni publicist Enrico Elia (1890) in sicer 19. julija 1915, na Kalvariji nad Podgoro pa 3. novembra 1915 ekonomski publicist iz Rima Alberto Caroncini (rojen v Rimu leta 1883) in mesec dni nato prav tam, 3. decembra 1915, književnik Scipio Slataper (1884–1915). Slataper je avtor "do neke mere zbirke pesmi v prozi" (Lino Legiša)⁴² z naslovom *Il mio Carso* (1912). Kot Tržačan je poznal slovenske probleme, ki se tudi zrcalijo v njegovih postumnih objavah. Pisal je že pred vojno o svojem slovensko-nemško-italijanskem trojstvu in njegov odnos slovanske soseščine je bil drugače usmerjen od tistih piscev, ki so to vzhodno soseščino zmogli neposredno spoznati šele v vojni.

Podobno kot za Slataperja velja tudi za Tržačana Gianija Stuparicha (1891–1961), ki je svoje publicistično in pisateljsko delovanje pričel s prikazom češkega naroda (*La nazione czeca*, 1916). Vstopil je v vrste prostovoljcev, ki so se borili na italijanski strani. Pisal je dnevnik z bojišča, in sicer v obdobju med junijem in avgustom leta 1915; v knjižni obliki je prvič izšel leta 1931. Da se mu ni bilo potrebno seznanjati z razmerami v krajih, kjer se je boril, pokaže tudi njegov vtis ob pogledu na Sočo: "Moje srce se je napolnilo od valovanja spominov in vere. V spominu vidim turkizno vodo..."⁴³ Njegov mlajši brat pesnik Carlo (rojen 1894 v Trstu) je padel kot italijanski vojak 30. maja 1916 na gori Cengio (Asiago). Ker je že beseda o padlih literatih in publicistih, je primerno dodati, da je 7. julija 1915 pri Plavah padel publicist Vincenzo Bellini (rojen 1891 v Poggio a Caiano), dva tedna nato Florentinec esejist Eugenio Vajna De' Pava (1888) na Rdečem robu, pesnik in pisatelj Giosue Borsi (rojen 1888 v Livornu) 10. novembra 1915 v Zagori pri Plavah, pisatelj Mario Pichi (rojen v Conegliano Veneto leta 1889) 17. decembra 1915 na Vrhu sv. Mihaela, pisatelj Giulio Bechi (rojen v Firencah leta 1872) 30. avgusta 1917 na Škabrijelu, publicist Vincenzo Picard iz Messine 24. oktobra 1917 na Ostrem Krasu pri Srednjem (Kambreško) ter pesnik in pisatelj Ugo Ceccarelli (rojen v Firencah leta 1882) 25. oktobra 1917 na Vrhu sv. Mihaela.⁴⁴ Med temi zadnjimi naštetimi je bil najbližji problematiki, ki je predmet te razprave, Eugenio Vajna s postumno izdano knjigo *La democrazia cristiana italiana e la guerra* (Bologna 1919).

⁴² Legiša, *Scipio Slataper*, str. 134.

⁴³ Stuparich, *Guerra del '15*, str. 15.

⁴⁴ Padovani, *Antologia degli scrittori morti in guerra*, pass.

Zagovornik zamisli, naj imajo Slovani svoja ozemlja le zase, naj se problem Trsta reši po švicarskem vzoru in naj postane pristanišče za slovansko zaledje, se je nato v mazzinijanskem duhu odločil za sodelovanje v vojni.⁴⁵

Že kmalu po nastanku je svoj dnevnik objavil Benito Mussolini (1883–1945). Kasnejši vodja italijanskega fašizma je bil v vojno vpoklican, svoj dnevnik je začel pisati 9. septembra 1915 na bojnem polju (in zona di guerra), 15. septembra pa je prišel na soško bojišče. Že konec decembra 1915 so njegovi dnevniški zapisi pričeli izhajati v časniku *Il popolo d' Italia*, v listu, ki ga je ustanovil in urejal po "po veliki nazorski spremembi". V njem je zagovarjal italijansko udeležbo v prvi svetovni vojni. Dnevnik je izšel leta 1923 v knjižni obliki kot *Il mio diario di guerra* in bil nato večkrat ponatisnjen. Po mnenju Mussolinijeve biografije Fermijeve je dnevnik "suhoparno, ponavljajoče se poročilo o dogodkih na ozkem odseku fronte [...] ki so vsi le krajevnega pomena."⁴⁶ Slovenci lahko ugotavljajo, da je o njih Mussolini več poročal kot katerikoli drugi italijanski udeleženci vojne, izmed tistih, ki so se borili na slovenskih tleh in o tem pisali. Prišel je namreč na ozemlje Kobariskega, kjer domače prebivalstvo takrat še ni bilo razseljeno. Slovenskim publicistom in raziskovalcem zgodovine prve svetovne vojne je bil dnevnik poznan, zato je pogosto naveden v različnih objavah;⁴⁷ njegovi posamezni deli so objavljeni v monografiji Petre Svolfšak *Soča, sveta reka* (Ljubljana 2003). Tej knjigi je pravzaprav posredoval naslov Mussolini, saj je v svoj dnevnik 16. septembra 1915, ko je v Kobaridu popil s pobožnostjo požirek mrzle Soče, zapisal: "Fiume sacro!"⁴⁸

15. septembra je prišel Mussolini v Špeter v dolini Nadiže, v "prvo izmed sedmih občin, kjer govorijo slovensko narečje (dialeto sloveno),"⁴⁹ ki ga Mussolini ni razumel. Toda Mussolinija ni povsem razumel tudi šest- ali sedemletni deček iz Robiča, ki je znal odgovoriti, da se imenuje Stan-ko. Zato pa vprašanja o priimku ni razumel in je zanj odgovorilo dekle, ki je bilo v bližini. Mussolini je v dnevnik zapisal, da je priimek Robancich popolnoma slovanski (slavo), vendar ga je napačno slišal oziroma zapisal, ker se je deček pisal Urbančič.⁵⁰ Istega dne, 15. septembra 1915, je na kapelici v bližini Kobarida videl napis, ki ga je prepisal v dnevnik: "Nikdar Noben se ni Bil zapuscen, kiv varstvo Marjis Bil izzogen." Mussolini je znal torej razlikovati med pojmom sloveno in slavo, zato je

⁴⁵ Omodeo, *Momenti della vita di guerra*, str. 157–163.

⁴⁶ Fermi, *Mussolini*, str. 133.

⁴⁷ Na primer: Pagon, *Pri Kobaridu leta 1917*, str. 17.

⁴⁸ *Opera omnia*, str. 9.

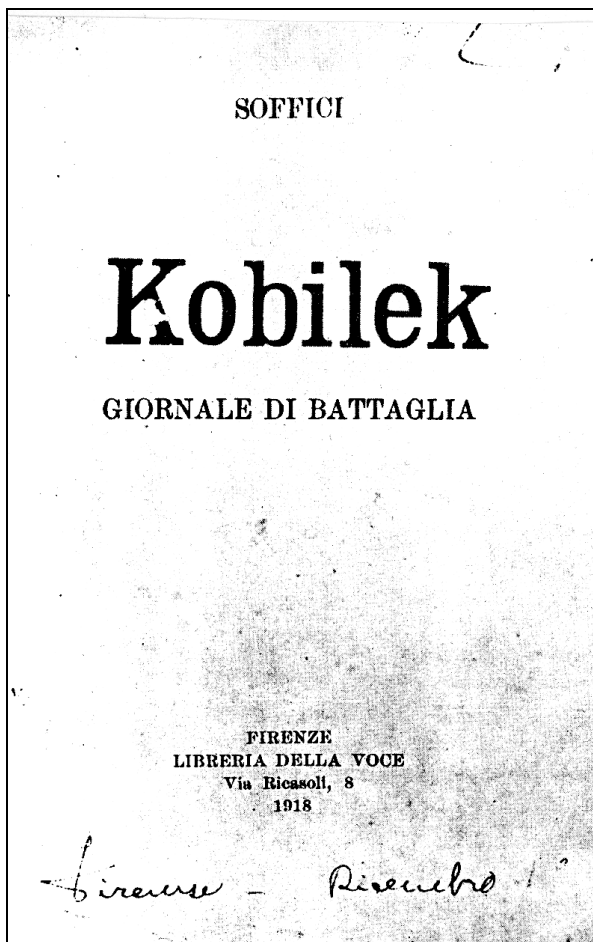
⁴⁹ Prav tam, str. 8–9.

⁵⁰ Stanko Urbančič (1909–1987) je živel na domu v Robiču, umrl je kot upokojenec podjetja Angora v Kobaridu.

tudi pisal (17. september 1917) o Magozdu (Magozo), "mali slovenski vasi."⁵¹ Podobno je zapisal tudi o Kobaridu, potem ko ga je četrtič obiskal (15. februar 1916): "piccola città slovena".⁵² Toda ta obisk Kobarida ga je potrdil v spoznanju, da se odnos krajevnega prebivalstva do Italijanov ni menjal: "Vstopim v nekaj trgovin in še vedno srečam skrivnostne obraze kot ob prvem obisku. Ne. Ti Slovenci nas še ne marajo. Prenašajo nas z ravnodušnostjo in prikrito sovražnostjo. Mislijo, da smo tu le 'prehodno' in nočejo priti na slab glas v primeru, da bi se jutri vrnilo gospodarji od večeraj."⁵³ Iz Zgornjega Posočja je Mussolini odšel za krajši čas v Karnijo in na območje Zahodnih Julijskih Alp, konec leta 1916 je prišel na območje Doberdoba. Tu je bil februarja 1917 ranjen in z utrinkom iz bolnišnice, kjer se je zdravil, svoj dnevnik tudi konča. Mussolini je pisal slovenska krajevna imena v italijanski, slovenski (Vrata), ali

pa popačeni obliki (Jaworcek za Javoršček, Tre-senga za Drežnica itd.).

Dnevnik Attilia Frescura (1881–1943) *Diario di un imboscato* (prvič izšel leta 1919) uvrščajo med romane.⁵⁴ Publicist in pisatelj Frescura ne sodi med vrhunske italijanske književnike, njegovo ime pa se pojavlja v slehernem pregledu italijanske memorialistike o prvi svetovni vojni in je v tem sklopu "eden od najpomembnejših dokumentov."⁵⁵ Svoj dnevnik začne pisati poleti leta 1915 na območju Asiaga. Poleti 1916, v času ko so italijanske čete zavzele Gorico, je prišel na soško bojišče. Na bojišču v okolici Gorice in na Krasu, ki ga je italijanski književnik Sem Benelli označil kot oltar domovine, je za Frescura njena grobnica.⁵⁶ Ob navajanju imena Hudi Log, omenja, da so ga "nacionalisti"(?) krstili z imenom, ki ga kraj zasluži: Boscomalo.⁵⁷ Jeseni leta 1917 službuje na Kobariškem, 23. oktobra 1917 piše svoj dnevnik v Suzidu (Suzit). Slovence, ki jih tu sreča, omenja posredno: "Prebivalci nas gledajo odločno sovražno, lepa dekleta nas sploh ne gledajo." Podobno je v Kobaridu, kamor je prispel na ogled: "To ljudstvo ni veselo. Možje in žene nas gledajo, kot da bi nekaj skrivali. Mislim, da so tudi edine Italijanke *gejše* iz čajnice, tovarne vojaške ljubezni." 24. oktobra 1917, ob prodoru pri Kobaridu, je pisal najprej o "peklenski noči". Slišal je kričanje žensk in otrok in pomislil, kako ljudje v kraju še vedno ljubijo Avstrije. Čudna psihologija, ki spominja na neke ženske, saj ljubijo svoje može, kljub temu, da jih ti pretepajo že ob 8. uri zjutraj, je v dnevnem zapisu ob topniškem streljanju, ki je spremljalo "kobariški preboj", ugotavljal Frescura in še dodal: "Medtem se je del domačinov umaknil deloma na bližnje vzpetine in se jih je del zaprl v hiše, kjer čaka nem in sovražen."⁵⁸ Ne da bi se narodnostno opredelil, omeni 27. oktobra, ko mu je očitno v kraju Podvrata (Podrata, Clap) pri Ahtnu (Attimis) povedal komandant brigade, da so prebivalci Robedišča in Breginja streljali na italijansko vojsko in se pridružili Avstrijcem: "Oh, plemenita dobrot našega vojaka, ki v treh letih ni skrivil niti lasu ženam niti možem polomil kosti!"⁵⁹ Ob umiku italijanske vojske z okupiranega ozemlja je omenil italijanske žrtve "na Krasu, preko Soče, na novi in sovražni zemlji."⁶⁰

Naslovni list ponatisa prve izdaje Sofficijevega Kobileka iz decembra 1918.

⁵¹ *Opera omnia*, str. 10.

⁵² Prav tam, str. 50.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Frescura-Stanghellini-Scortecchi, *Tre romanzi della grande guerra*, Milano 1966.

⁵⁵ Schettini, *La letteratura italiana sulla guerra 1914–1918*. V: Frescura-Stanghellini-Scortecchi, *Tre romanzi della grande guerra*, str. 18.

⁵⁶ Frescura-Stanghellini-Scortecchi, *Tre romanzi della grande guerra*, str. 132, 170.

⁵⁷ Prav tam, str. 207.

⁵⁸ Prav tam, str. 226, 228, 230.

⁵⁹ Prav tam, str. 245–246.

⁶⁰ Prav tam, str. 255.

Bolj opredeljivo se je Frescura dotaknil Slovencev na zadnjih straneh knjige, vendar jih označuje kot Jugoslovane. Njihov jezik je hrvaški, odnos do teh "Jugoslovanov" je bil podcenjujoč. 12. novembra 1918 je iz Gorice prispel v Ajdovščino. V Gorici je videl mnogo italijanskih zastavic in malo jugoslovanskih zastav. Na poti proti Ajdovščini pa je po vaseh viselo veliko jugoslovanskih in nič italijanskih zastav. V Ajdovščini se je srečal z županom Bianchijem, ki mu je na vprašanje, če je Italijan, odgovoril: "Sem Jugoslovan. Moj stari oče pa je bil iz Milana. Jaz sem pa Jugoslovan."⁶¹ Frescura je omenil delovanje krajevnih odborov ljubljanskega Narodnega sveta (comitati jugoslavi) in narodnih straž (guardia nazionale). Naslednjega dne je bil Frescura v Vipavi. Ker tamkajšnji župan ni govoril italijansko, mu je kot prevajalec pomagal jugoslovanski poročnik (tenente jugoslavo) Mayer,⁶² ki se je takrat vrnil z Dunaja. V pogovoru z italijanskimi častniki je povedal, da "mi ne priznavamo premirja ...Smo od antante." Sledil je govor vipavskega župana, ki so ga Italijani poslušali z "ravnodušno diplomatsko krinko, ker nismo razumeli ene hrvaške besede." Meyer je njegove pozdravne besede prevedel: "Župan je zadovoljen, da lahko pozdravi Italijo v svojem in v imenu vse Jugoslavije. Vi ste prvi italijanski vojaki. Župan upa, da bomo lahko sodelovali, ker smo člani Antante...". V odgovoru na pozdrav je Frescura v svojem "prvem diplomatskem govoru" omenil bratstvo, ki naj vlada med Italijani Jugoslovani.⁶³ Slovenske toponime piše Frescura v italijanski (Aidusina, Caporetto, Creda, Hermada, Sabotino, Temniza itd.), slovenski (Nova Vas, Hudi Log, Nad Logem, Nad Bregom) in popačeni obliki (Suzit, Drezzenega, Monte Mrzli).

Leta 1919 je spomine na vojno (dnevnik) *Sulla fronte Giulia (Note di taccuino 1915, 19156, 1917)* objavil književnik Augusto Agabiti (1879–1918). Besedilo je napisano med vojno – na to kažejo datumski zaznamki med besedilom – v vojno propagandnem in v duhu zahtev iredentizma ter njihov opravičevanj. V Opatjem selu je videl nekaj napisov v slovenščini, sicer pa je prav med bivanjem na Krasu sprožil val obtožb na račun Slovencev: "med vsemi narodi sovražne Avstrije so Hrvati, Slovenci, Srbo-Dalmatinci najbolj goreči in surovi nasprotniki našega ljudstva, neumorni in perverzni rušilci vsake relikvije in simbola italijanske civilizacije."

Takih sodb je v knjigi še nekaj, navsezadnje je pisec pomislil tudi nato, da bi Italijani zasedli celo Ljubljano.⁶⁴

Podobno kot Frescurov dnevnik so tudi dnevniški zapisi *Introduzione alla vita mediocre* (1920) Artura Stanghellinija (1887–1948) uvrščeni med vojne romane. Italijanist Stanghellini ni bil le s svojo udeležbo na soškem bojišču povezan s slovenskimi kraji, med letoma 1940–1943 je bil ravnatelj klasičnega liceja v Postojni. Kasneje je sodeloval v italijanskem odporniškem gibanju. Objavil je več pripovednih del. Njegov dnevnik se pričena julija 1916 na območju Tržiča v Selcah (Selz). Nikjer v njegovem pisanju ni kake opazke, da bi se nahajal na ozemlju Krasu, kjer ne žive le Italijani, čeravno mu težave povzročajo pisanje krajevnih imen (Lockvica, Velih Hribak, Kastanjeviza), tudi ime Pecinka, pravzaprav Pečinka.⁶⁵ Ko se je konec oktobra 1917 umikal s Krasa, sta mu imeni Nad Bregom in Kastanjeviza pomenili "imena ognja, mučeništva in morije."⁶⁶

Italijanski državnik (poslanec, senator, minister) Luigi Gasparotto (1873–1954) je svoj dnevnik *Diario di un fante* prvič objavil leta 1919. V vojno je vstopil kot prostovoljec in z Južne Tirolske prišel v Furlanijo oziroma na soško bojišče. Furlanijo je predstavil tudi kot deželo, ki ima ravno po sredi velik "slovanski tabor", tri slovanske (schiavonneschi) vasi Sedili (Sedilis/Sedila), Ramandolo (Romandolo) in San Pietro (Špeter). Ta naselja so skoraj v stiku s tremi braniki romanskosti, s kraji Zuglio, Ciseriis (Čizerje) in Forum Juli (Čedad). V pogovoru z avstrijskimi ujetnikom, slikarjem in scenografom iz Splita je izvedel za raznorodnost avstrogrske armade, v kateri so poleg drugih Slovanov tudi "sciavi".⁶⁷ 21. novembra 1915 je bil na Oslavju ("questa Oslavia, o Oslavje").⁶⁸ V dnevniku nastane premor dolg poldrugo leto, od decembra 1915 do maja 1917, ko je opravljal poslansko delo. Nato se je vrnil na fronto in se je bojeval na Krasu. Omenja, da je 21. julija 1917 dezertiral Slovenec (označuje ga kot sloveno), podoficir 2. gorskega polka. V razgovoru je omenil preganjanje slovenskih liberalcev, ki pripadajo antanti naklonjeni stranki ljubljanskega župana Hribarja.⁶⁹ Podobno vest zapiše septembra 1917. Pobegli vojaki in begunci so poročali tudi o razmerah na Slovenskem. Slovenski liberalci so na strani Italijanov, častnik *Slovenec* je bil večkrat zaplenjen, ker se je kazal preveč naklonjen Italijanom. Štajerski Slovenci pa

⁶¹ Prav tam, str. 289. Frescura omenja srečanje s trgovcem Antonom Bianchijem (1858–1933), rojenim v Ajdovščini, sinom krošnjarja Karla iz Karnije in očetom slikarja in oblikovalca Walterja Bianchija (1897–1983). Več o tem: Walter Bianchi 1897–1983. *Slikarstvo in oblikovanje*. Ajdovščina, 2006.

⁶² Evgen Meyer (1889–1970), lastnik gradu Lože, je bil tedaj še študent agronomije na Dunaju.

⁶³ Frescura-Stanghellini-Scortecci, *Tre romanzi della grande guerra*, str. 292–293.

⁶⁴ Agabiti, *Sulla fronte Giulia*, str. 100, 103, 108.

⁶⁵ Frescura-Stanghellini-Scortecci, *Tre romanzi della grande guerra*, str. 313.

⁶⁶ Prav tam, str. 363.

⁶⁷ Gasparotto, *Diario di un fante*, str. 44–45.

⁶⁸ Prav tam, str. 47.

⁶⁹ Prav tam, str. 78.

so bili vedno nasprotni Italijanom.⁷⁰ 15. avgusta 1917 je Gasparotto v Červinjanu opazoval avstrijsko zemljepisno karto, na kateri so bili italijanski kraji označeni izključno v italijanski obliki, drugi pa v "slovanski" ali pa dvojezično. Ime Gorizia in Gorica je bilo zapisano v enakih črkah, nekateri kraji pa sledeče: Aquileja (Oglej), Solkan (Salcano), Lucinico (Loenik, kar je napaka, prav Ločnik), Vipotze (Vipulzano, prav Vipolže). Nenavadno se mu zdi, da je Števerjan napisan na zemljevidu le v slovenski obliki, in sicer St. Ferjan.⁷¹

Po podpisu premirja (3. novembra 1918) se je Gasparotto 7. novembra vrnil v Posočje in šel nato v Trst. Med potjo je opazil, da sta bila Nabrežina in Prosek odeta v slovenske zastavice. Omenja razmere v Trstu. Tamkajšnji "slavi" naj bi po zgledu svojih bratov na Reki zahtevali, da zagrebški odbor (očitno Narodno vjeće) zasede mesto, a ta na to ni pristal, ker da bo vprašanje pripadnosti mesta rešil sporazum z antanto. Slovenci (slavi) v Trstu so hranili orožje in grozili naravnost z novo vojno. Josip Wilfan je verjetno Italijanu Liebmannu, ko je ta predlagal sporazum s Slovani, ker je Trst postal italijansko mesto, odgovoril z "adagio, caro." Neki jugoslovanski oficir je poročniku Pizzarolu povedal: "Trst bo svobodno mesto. Gorice ne boste nikdar imeli, sicer bomo začeli novo vojno." Hrvaški časnik *Edinost* pa je bralce opozarjal, naj bodo mirni, ker je italijanska okupacija le začasna.⁷² 14. novembra 1917 je Gasparotto obiskal Gorico. Omenil je, da so Slovani zasedli 5. novembra (prav 1. november) v imenu ljubljanskega odbora (prav Narodna vlada) in s pomočjo 27. strelskega polka (prav 2. gorski strelski polk), ki se je po kobariški bitki izkazal kot ena najbolj zagrizenih in nečloveških vojaških enot. Srečal se je z dr. Karlom Podgornikom, ki je nosil črno brado in je bil ironičnega duha. Povedal je: "Slovenci se ne morejo odpovedati Gorici, jaz sem sicer kozmopolit." Gasparotto je še omenil, da je mlad bančni uradnik v Gorici poškodoval italijanski zastavo, toda oficir arditov ga zato ni kaznoval; italijanska vojska je pri tem pokazala svojo svobodnost in dobroto. "Slovani so," ugotavlja pisec dnevnika, "mlado ljudstvo, živahno, dolgo časa in preudarno vzgojeno v sovraštvu zoper vse, kar je italijansko. Ko bodo prišli v stike z Italijo in se bodo naučil soditi agitatorje (učitelj, duhovnik), ki jih je plačala Avstrija, bodo nazadnje postali naši prijatelji."⁷³ 16. novembra je Gasparotto potoval po Istri, med potjo je v Rasovizzi (prav Bazovici) in Cosini videl viseti slovanske zastave. Omenja Čičerijo (Ceci), kjer žive ostanki male romunske skupnosti, primer nasilne

avstrijske denaturalizacije, saj so bili primorani govoriti slovensko (parlar sloveno).⁷⁴

Gasparottovo pisanje pokaže tudi njegovo pomanjkljivo znanje o krajih, za katere se je Italija tedaj borila; da ne loči med Hrvatom in Slovincem, je pokazal tudi Frescura. Očitno zna Gasparotto razlikovati med pojmom Slovenec in Slovan, a najraje uporablja oznako slavo; pri tem gre tako daleč, da so celo podgane v vojaških jarkih "topi slavi".⁷⁵ Nejasne so mu razmere v Trstu, saj govori hkrati o tamkajšnjih Slovencih in Slovanih, slovenski tržaški dnevnik *Edinost* pa je opredelil kot "giornale croato".

Italijanska literarna kritika namenja pozornost spominom in dnevniškimi beležkam pisatelja Carla Emilia Gadde (1893–1973). Njegov dnevnik iz vojne in ujetništva je izšel prvič leta 1955, saj ni bil naravnian s stanjem duha, ki je v Italiji vladalo zlasti v času med obema svetovnjima vojnoma. V knjigi je opisal svoja vojna doživetja na tirolskem delu bojišča, na zaključnih straneh knjige pa je v dnevniškem zapisu z dne 29. maja 1919 omenil, da je sredi aprila istega leta obiskal Kobarid: "Bilo je pomladansko sonce in puščava: mrakobna kotlina in grozljivi spomini na bolečino".⁷⁶ Po končani vojni se je namreč vrnil na bojišče, tam na Krasji vrh, da bi morda našel svoje zapise, ki jih je izgubil ob kobariškem preboju fronte. Takrat so ga, kot poročnika alpincev, zajeli Nemci in prišel je v ujetništvo, ki ga je več časa preživel v bližini Hanovra. Kar je iskal, ni več našel, tudi ne "dragocenega dnevnika Torino-Kras-Klodič,"⁷⁷ nadaljevanje dnevnika, ki ga je objavil, kot že omenjeno, leta 1955. Ohranile pa so se nekatere Gaddove dnevniške beležke, ki jih je prinesel iz ujetništva in ki jih ni želel objaviti za življenje. Skoraj dvajset let po njegovi smrti je izšel *Taccuino di Caporetto. Diario di guerra e di prigionia* (Milano 1991).⁷⁸ V njem so dnevniški zapiski, nastali med 5. oktobrom 1917 in 30. aprilom 1918. Prvi zapis je nastal v vasi Zverinec pri Klodiču v Beneški Sloveniji. Par dni zatem je bil na Banjšicah, se vrnil v Beneško Slovenijo in tod na območje Krna, pravzaprav na Krasji vrh nad Kobaridom. Večji del svojih kobariških beležk je napisal v ujetništvu z nekaj tendenskimi zamiki. O Slovencih ni besede. Omeni pa, da so na poti v ujetništvo med Cerknim in Škofjo Loko nabirali repo po njivah. Tam nekje je tudi dobil košček kruha in zapisal, da so bili

⁷⁴ Prav tam, str. 284.

⁷⁵ Prav tam, str. 92.

⁷⁶ Gadda, *Giornale di guerra*, str. 262–263.

⁷⁷ O tem je pisal 13. novembra 1917 kot ujetnik v nemškem Rastattu pri mestu Karlsruhe, pa tudi kasneje (*Taccuino di Caporetto*, str. 32, 61, 66).

⁷⁸ Za Slovence bolj zanimivi del dnevnika je bil objavljen v slovenskem prevodu kot *Beležka iz Kobarida (izbrani odlomki)*. *Vojni dnevnik: oktober–november 1917* (Trst 2002).

⁷⁰ Prav tam, str. 100.

⁷¹ Prav tam, str. 79.

⁷² Prav tam, str. 272–275.

⁷³ Prav tam, str. 278.

Hrvatje (croati) do njih nerazpoloženi.⁷⁹ Verjetno je mislil na slovenske domačine. Zelo popačeno je pisal slovenska krajevna imena in njihove italijanske in nemške oblike (Košec namesto Koseč, Krembug namesto Krainburg, Acizza namesto Auzza itd.). Del popačeno zapisanih slovenskih imen ni le pri Gaddi, marveč tudi pri drugih, posledica slabo prepisanih rokopisov in morda tudi pomanjkljivo opravljenih korektur. Gadda je del svojih spominov na vojno uporabil tudi knjigi *Il castello di Udine* (1934). Podobno kot Gadda je pot v ujetništvo v stiku z domačini na avstrijski strani prestajal vojak Annibale Caldarella (1894). Bil je zajet v dogajanjih 12. soške ofenzive, s kolono sojetnikov je peš prispel 4. novembra 1917 v Grahovo ob Bači (Crachovo). Ob lakoti, ki je tedaj vladala med ujetniki je ugotovil, da "nam je domače prebivalstvo, povsem avstrijsko, sovražno." Tudi ko so prešli z vlakom morda Ljubljano, jih je ljudstvo v tem kraju zmerjalo;⁸⁰ ker ga je pot z Jesenic v ujetništvo vodila v nemški Darmstadt, zelo verjetno ni potoval skozi Ljubljano.

Spomine na vojno je napisal tudi brigadni general Aurelio Baruzzi (1897–1985), ki je kot podoficir ob zavzetju Gorice (8. avgusta 1916, dan pred datumom "uradne" zasedbe) prvi v Gorici, na postaji Južne železnice, zasadil italijansko trikoloro.⁸¹ Baruzzi je bil prostovoljec, sodeloval je že od začetka napada Italije na Avstro-Ogrsko in sicer na Kobariškem. V Starem selu je opazil, da jih je maloštevilno prebivalstvo opazovalo skozi okenska stekla in ugotavlja, da so "po večini slovanskega izvora."⁸² Tudi na Vrsnem (Wrsno), kjer je bilo prebivalstvo "di origine slava", so malo razumeli italijanščino. Vendar je vojakom uspelo najprej z otroki, nato pa še z odraslimi – ti so bili predvsem ženske in starejši moške – v določenem smislu vzpostaviti prisrčne stike.⁸³ 20. junija 1915 je zapisal ob pogledu na begunce iz vasi Krn: "Usmiljenje vzbuja to ubogo ljudstvo, ki zaradi trdih zahtev vojne beži iz svojih domov proti neznanim krajem in nosi s sabo tisto malo, kar zmorejo nositi."⁸⁴ Z območja Krna, kjer se je boril, je prešel Baruzzi v zahodno okolico Gorice. Tu se s Slovenci ni srečeval, le z njihovo zemljo, o kateri pa ni dvomil, da sodi k Italiji. V Gorici je doživel vojno slavo, v Gorici pa je tudi že v visoki starosti odkril sebi posvečeno spominsko ploščo na poslopju železniške postaje.

Z literarnimi nameni je napisana knjiga *Trincee. Confidenze di un fante* (1924) Carla Salse

(1893–1962). Novembra 1915 je prišel v Furlanijo, da bi se boril tudi za "latinsko in anglosaksonsko civilizacijo, za svobodo, za pravičnost na svetu".⁸⁵ V "mrtvaškem" kraju Chiopris je srečal grdo in brezzobo žensko, ki je vojakom dobavljala pijačo: "Je Slovenka, nezaupljiva in grabežljiva, zdi se, da meša v okrušene kozarce svoje molčeče sovraštvo kot strup."⁸⁶ Zdi se, da je srečal pravzaprav Furlanko, katere govorce ni poznal in jo opredelil kot Slovenko (una slovena). Čeprav se je boril na Krasu in na Tolminskem, ni v njegovem pisanju zaznati ničesar, kar bi se nanašalo na Slovence. Kot ujetnik na Češkem pa je prišel v stike s slovenskim svetom.

K prvim spominom ne sodijo pisma, ki jih je književnik in umetnostni kritik Ugo Ojetti (1871–1946) pisal soprogi Ferdinandi.⁸⁷ Ojetti je pri italijanskem Generalnem sekretariatu za civilne zadeve (Segretariato Generale per gli Affari Civili), ki ga je za upravo na zasedenih ozemljih ustanovilo Vrhovno poveljstvo italijanske vojske, skrbel za varstvo kulturne dediščine na zasedenih ozemljih. Pisma nikakor ne pričajo o Ojettijevi občutljivosti za to, da pripadajo zasedena ozemlja ob Soči tudi neki drugi jezikovni in kulturni skupnosti.⁸⁸ V prvi vrsti je služil vojnim ciljem Italije, 17. junija 1915 se je ženi oglasil iz Vidma: "Vesti o poteku vojne so najboljše, vse boš izvedela iz časnikov."⁸⁹ Prvič omenja Slovence (sloveni) v pismu iz Vidma 21. julija 1915, ko ugotavlja, da severno od Čedadada ni nobene prave umetnosti. Potrebno je obiskati kraje ob morju, kjer žive Italijani in ne "revni in nerazviti slovenski kmetje" (sloveni contadini).⁹⁰ Nad podobo umetnosti v zasedenih slovenskih krajih pa tudi v spodnjem Posočju ni bil navdušen; cerkve v Brdih so bile zgrajene po slovanskem okusu (gusto slavo).⁹¹ Ojetti še omenja, da je v Romansu, avgusta 1915, slišal tamkajšnjega kurata, ki je prepeval "himno", s katero so goriški Italijani zasmehovali Slovence: "Gorizia per quattro caladi de Plava/ Gorizia credème, Gorizia xè sciava (slava)".⁹² Besedo slavo pa uporabi še takrat, ko očitno Trgovski dom v Gorici poimenuje kot Casa Slava.⁹³ Več je v pismih gradiva o jugoslovanskem vprašanju, ki se mu je Ojetti posvečal v letu 1918.⁹⁴

⁸⁵ Salsa, *Trincee*, str. 17.

⁸⁶ Prav tam, str. 27.

⁸⁷ Ojetti, *Lettere alla moglie*.

⁸⁸ Svoljšak, *Soča, sveta reka*, str. 68.

⁸⁹ Ojetti, *Lettere alla moglie*, str. 27.

⁹⁰ Prav tam, str. 46.

⁹¹ Svoljšak, *Soča, sveta reka*, str. 73; Glej tudi Vuk, *Poročilo o krilnem oltarju*, str. 223–227; Fortunat, *Skrb za dediščino*, str. 135–148.

⁹² Ojetti, *Lettere alla moglie*, str. 59. Prosti prevod zasmehljivke: "Gorica je za tiste štiri, ki so pridrvili iz Plavi, verujemo, postala že slovanska."

⁹³ Prav tam, str. 360.

⁹⁴ Ljudevita Pivka, s katerim se je sestel v Padovi, 14. av-

⁷⁹ *Taccuino di Caporetto*, str. 24.

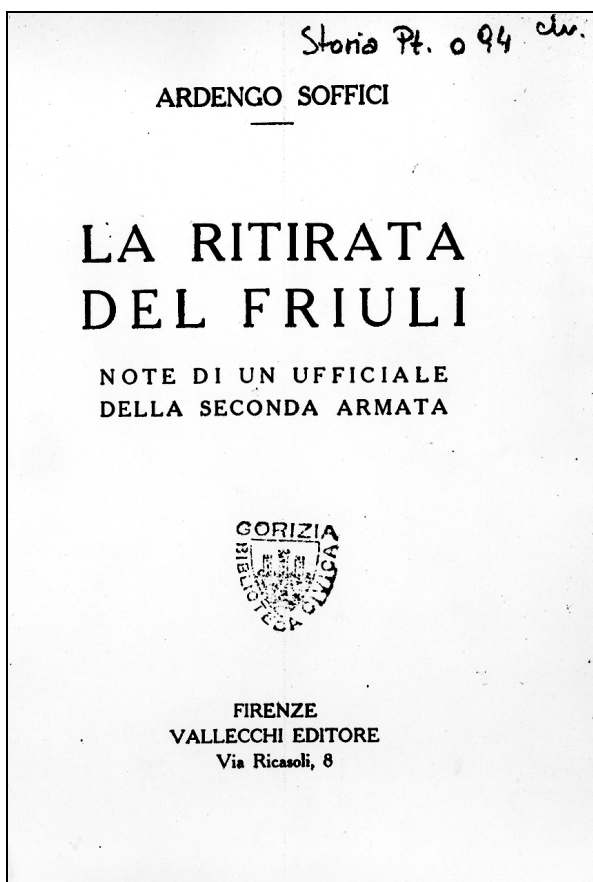
⁸⁰ *La gente e la guerra*, str. 152, 164.

⁸¹ Baruzzi, *Quel giorno a Gorizia*. Uvod v knjigo je napisal politik in zgodovinar Giovanni Spadolini.

⁸² Prav tam, str. 10.

⁸³ Prav tam, str. 15.

⁸⁴ Prav tam, str. 33.

Naslovni list Sofficijevih vojnih zapisov *La ritirata del Friuli* (1919).

Podobno vlogu kot Ugo Ojetti v zaledju bojev in ne na fronti je v dogajanjih prve svetne vojne odigral Carlo Galli (1878–1866). V okviru Vrhovnega poveljstva italijanske vojske je deloval pri Generalnem sekretariatu za civilne zadeve, bil je namestnik generalnega civilnega sekretarja Agostina D'Adama. Razmere v Avstrijskem Primorju je poznal že izpred vojne, ko je bil v Trstu pomožni konzul (december 1905 – maj 1911, začetek leta 1912 – junij 1913). Nato je bil v Trstu januarja 1915 in se sem ponovno vrnil po končani vojni, novembra 1918. V letih 1928–1935 je bil v Beogradu italijanski generalni konzul. Galli je svoje spomine, pisma in beležke objavil po drugi svetovni vojni.⁹⁵ V uvodnem delu knjige je podal podobo družbenih razmer na Slovenskem. Leta 1907 je potoval po dolini reke Soče, podobno kot deset let pred njim Eugenio De Rossi. Gallijev odnos do Slovencev predstavlja "svojevrsten program reševanja mednacionalnih odnosov v Julijski krajini", je ugo-

gusta 1918, je poznal kot Pirka (Ojetti, *Lettere alla moglie*, str. 572).

⁹⁵ Galli, *Diarii e lettere. Tripoli 1911–Trieste 1918*. Firenze: Sansoni, 1951.

tova Petra Svoljšak.⁹⁶ Njegova sodba o Slovencih je taka, "kakor bi bila prepisana iz knjig, brošur, študij tržaških sovinstičnih krogov."⁹⁷ Pri Slovencih⁹⁸ kot tudi pri Hrvatih⁹⁹ so vzbudile posebno pozornost omembe stikov, ki jih je Galli kot posrednik italijanske vlade opravil na prelomu let 1914–1915 v Trstu s predstavniki tržaških Slovencev in Hrvatov. Vlada v Rimu je želela v času, ko se je Italija pripravila za sodelovanje v vojni, izvedeti za stališča tržaških Slovanov za primer, da Avstrijsko primorje zasede italijanska vojska in ga nato anektira; v tem primeru naj bi Italija ponudila Slovincem jamstva glede njihovega jezika in kulture. Čeravno je Galli poročal o pozitivnem izidu svoje misije v Trstu, pa vendar tržaški slovenski in hrvaški politiki niso neposredno privolili v nič.¹⁰⁰ Prav zaradi povedanega sodijo Gallijevi spomini, dnevniki in dopisi med podobne objave nekaterih italijanskih državnikov, kot so spomini predsednika vlade Antonia Salandre (izšli leta 1928), dnevnik in spomini diplomata Luigija Aldrovandija Marescottija (1938), dnevnik ministra Ferdinanda Martinija (izšel leta 1966), korespondenca zunanjega ministra Sidneya Sonnina (objavljena leta 1974) in drugih.

Kako besedo več o Slovencih je mogoče najti v spominih in dnevnikih manj znanih udeležencev vojne. Tako ugotavlja arhivist Armando Lodolini (1888–1966) v svojem dnevniku 14. avgusta 1916, ko se bojuje v Dolu (Valone), da je v avstrijskih vojnih jarkih veliko bogastva in udobja, v ruševinah vasi pa veliko slovenske nesnage (sporcizia slovena). Ob bivanju v kraju Polaç (Polazzo), ob vznožju Krasa, 12. septembra 1916, omeni, so italijansko pleme pokvarili Slovenci. Ti pa naj bi povzročili smrt (vittime degli sloveni) njenega moža in soborcev na fronti v Galiciji, kot je piscu dnevnika povedala ob koncu leta 1915 vdova v furlanskem kraju Campolongo-Perteole.¹⁰¹ V spominih vojaškega kaplana C. D. Boninija ni niti najmanjšega sledu o Slovencih. Tudi takrat, ko svojo duhovno dolžnost opravlja na Banjšicah, ki so "naša sveta zemlja" in vzklikne: "O domovina, domovina! Gorje tistemu, ki bo oskrnil tvojo zemljo, posvečeno s krvjo tvojih najboljših sinov."¹⁰² Podobno razmišlja tudi italijanski vojak v Kobaridu

⁹⁶ Svoljšak, *Od strateških načrtov*, Annales 18, 1999, št. 2, str. 393.

⁹⁷ Juvančič, *Italijanska publicistika o Slovencih*, str. 904.

⁹⁸ Čermelj, *Uspomene Carla Gallija*, str. 2, 24. Prevod: Primorski dnevnik 23. 12. 1953, št. 303.

⁹⁹ Šepić, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije*, str. 123–136. Tudi: Isti, *Misija Carla Gallija u Trsu (u siječnu 1915)*. Anali Jadranskog Instituta. 2. Zagreb 1958, str. 53–80.

¹⁰⁰ Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 38–40.

¹⁰¹ Lodolini, *Quattro senza dio*, str. 74–75, 114, 122. Njegov dnevnik je bil napisan na prelomu let 1918–1919.

¹⁰² Bonini, *Alla guerra*, str. 34.

(20. september 1915): "Smo na italijanski zemlji. Mrtvi jo zahtevajo in čuvajo."¹⁰³

S tem pregledom pa prikaz mesta Slovencev in slovenskih krajev v spominih, dnevnikih in podobnih beležkah nekaterih italijanskih piscev o dogodkih prve svetovne vojne, zagotovo ni izčrpan. Poleg najbolj znanih objav, na katere smo že opozorili, pa obstoji "še neskončno drugih naslovov, gotovo so manj poznani, toda vredno je, da se jih prebere in študira, ne le zato, ker so pomembna zgodovinska pričevanja na eni in družbena na drugi strani."¹⁰⁴ Zbornik odlomkov iz dnevnikov in pisem, padlih v prvi svetovni vojni, pripravil ga je in prvič objavil leta 1935 Adolfo Omodeo,¹⁰⁵ opozarja na gradivo, ki bi ga bilo potrebno dopolniti še s tistim, kar so ustvarili ljudje, ki so vojno preživeli. Če izvzamemo spomine, dnevnike in zapise tistih Italijanov, ki so se vključevali v italijansko vojsko kot politični emigranti ali begunci iz avstroogrske države,¹⁰⁶ pa pri ostalih poročevalcih spoznamo slabo ali pa enostransko poznavanje problemov o neitalijanskih prebivalcih krajev, ki jih je Italija želela z vstopom v vojno pridobiti. Če pa so pisci narodnostno in jezikovno drugačnost poznali, je bil odnos do teh prebivalcev podcenjujoč tudi pri ljudeh tako širokega obzorja, kot je bil na primer Ugo Ojetti. Še največ podatkov vsebuje Mussolinijev dnevnik, kot da bi pisec slutil, da bodo Slovenci spremljali njegovo življenjsko pot tudi naslednja desetletja. Pisce spominov, dnevnikov in beležk iz obdobja med obema vojnama družijo intervencijski duh, ki je zagovarjal italijansko bojevanje in zmage. Pri takih opredelitvah seveda Slovenci niso imeli ustreznega mesta. Ne zaradi Slovencev, temveč in predvsem zaradi Italijanov, je bila italijanska vojna književnost (letteratura sulla guerra) postavljena pred sodbo literarne kritike.

¹⁰³ Pavan, *Caporetto*, str. 389.

¹⁰⁴ Todero, *Pagine della Grande Guerra*, str. 199.

¹⁰⁵ Omodeo, *Momenti della vita di guerra*. V knjigi *Lettere e diari di guerra 1914–1918* (Milano: Garzanti, 1974) je bila objavljena korespondenca bratov Giuseppeja (1886–1918) in Eugenia Garrone (1888–1918), ki sta se tudi borila na Krasu in v Julijskih Alpah. Pisma nimajo vsebinskih poudarkov, ki so predmet obravnave na tem mestu.

¹⁰⁶ Spomine so napisali tudi predstavniki italijanske javnosti v Avstriji, ki so vojno preživeli kot politični interniranci, na primer rojak iz Trenta, a s Trstom tesno povezan Ferdinando Pasini (1876–1955) v knjigi *Come fui sepolto vivo* (Milano: A. Mondadori, 1933), prva izdaja iz leta 1921.

VIRI IN LITERATURA

- Agabiti, Augusto: *Sulla fronte Giulia (Notte di tacuino 1915, 1916, 1917)*. Napoli : Soc. Ed. Parthenopea, 1919.
- Baruzzi, Aurelio: *Quel giorno a Gorizia (5 uomini contro 200). Il primo Tricolore su Gorizia*. Lugo di Romagna : Walberti Edizioni, 1986.
- Bonini D. C.: *Alla guerra (Dal mio diario di capellano militare)*. Brescia : La scuola, 1928.
- Corti, Vittoria: *Rosai e Soffici. Carteggio 1914–1951*. Firenze : Giorgi & Gambi, 1996.
- Čermelj, Lavo: Uspomene Carla Gallija. *Međunarodni problemi* (Beograd), 4, 1953, št. 24, str. 4–24.
- De Rossi, Eugenio: *La vita di un ufficiale italiano sino alla grande guerra*. Milano : A. Mondadori, 1927.
- Formigari, Francesco: *La letteratura di guerra in Italia 1915–1935*. Roma : Istituto nazionale fascista di cultura, 1935.
- Fortunat Černilogar, Damjana: Skrb za dediščino in njeno varovanje med 1. svetovno vojno. Italijanski odnos do kulturne dediščine. *Annales*, 4, 1994, št. 5, str. 135–148.
- Frescura, Attilio; Stanghellini Arturo; Scortecci, Giuseppe: *Tre romanzi della grande guerra*. Milano : Longanesi, 1966.
- La gente e la guerra. Documenti*. Udine : Il campo, 1990.
- Gadda, Carlo Emilio: *Beležka iz Kobarida (izbrani odlomki). Vojni dnevnik: oktober–november 1917*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 2002.
- Gadda, Carlo Emilio: *Giornale di guerra e di prigionia*. Firenze : Sansoni, 1955.
- Gadda, Carlo Emilio: *Taccuino di Caporetto. Diario di guerra e di prigionia*. Milano : Garzanti, 1991.
- Galić, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminsko mostišče*. I. Tolmin : Tolminski muzej, 2005.
- Galli, Carlo: *Diarii e lettere. Tripoli 1911–Trieste 1918*. Firenze : Sansoni, 1951.
- Gasparotto, Luigi: *Diario di un fante*. Chiari : Nordpress, 2002.
- Gruden, Igo: *L'Italia futurista*. Dom in svet, 26, 1913, št. 12, str. 453–456.
- Isnenghi, Mario: *Giornali di trincea (1915–1918)*. Torino : Einaudi, 1977.
- Isnenghi, Mario: *Le guerre degli italiani. Parole, immagini, ricordi 1848–1945*. Milano : A. Mondadori, 1989.
- Isnenghi, Mario: *Il mito della grande guerra*. Bologna : Il mulino, 1997.
- Isnenghi, Mario: *I vinti di Caporetto*. Vicenza : Marsilio, 1967.
- Juvančič, Ivo: *Italijanska publicistika o Slovencih (Nekaj pripomb k obdobju I. svetovne vojne)*. Borec 18, 1966, št. 10, str. 804–807, št. 11, str. 898–906.

- Kobarid-Caporetto-Karfreit 1917–1997*. Zbornik mednarodnega znanstvenega simpozija ob osemdesetletnici bitke pri Kobaridu 25. oktobra 1997 v Kobaridu. Kobarid : Kobarški muzej, 1998.
- La letteratura italiana – studi e testi. Il Novecento. Dal decantamento alla crisi dei modelli*. X/2. Roma-Bari : Laterza, 1976.
- Legiša, Lino: *Scipio Slataper z naše strani*. V: Scipio Slataper: *Moj Kras*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1988, str. 129–150.
- Letteratura italiana. Dizionario delle opere*. 1. A–L. Torino : Einaudi, 1999.
- Lettere e diari di guerra 1914–1918*. Milano, 1974.
- Lodoloni, Armando: *Quattro senza dio. Il diario di un ufficiale mazziniano dalle trincee del Carso alle Giudicarie*. 1. Udine : Gaspari, 2004.
- Lussu, Emilio: *Un anno sull'Altipiano*. Torino : Einaudi, 2000.
- Marchetti, Giuseppe: *"La Voce". Ambiente opere protagonisti*. Firenze : Vallecchi, 1986.
- Menaše, Luc: *Svetovni biografski leksikon. Ljudje in dela v 27.277 geslih*. Ljubljana : Mihelač, 1994.
- Momigliano, Attilio: *Zgodovina italijanske književnosti od začetkov do naših dni*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1967.
- Ojetti, Ugo: *Lettere alla moglie 1915–1919*. Firenze : Sansoni, 1964.
- Omodeo, Adolfo: *Momenti della vita di guerra. Dai diari e delle lettere dei caduti 1915–1918*. Torino: Einaudi, 1968.
- Opera omnia di Benito Mussolini*. XXXIV. Firenze : La fenice, 1961.
- Padovani, Cesare (ur.): *Antologia degli scrittori morti in guerra*. Firenze : Vallecchi, 1929.
- Pavan, Camillo, *Caporetto. Storia, Testimonianze, Itinerari*. Treviso : Camillo Pavan, 1997.
- Pagon, Andrej Ogarev: *Pri Kobaridu leta 1917*. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1972.
- Pleterski, Janko: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Ljubljana : Slovenska matica, 1971.
- Prezzolini, Giuseppe: *Tutta la guerra. Antologia del popolo italiano sul fronte e nel paese*. Milano : Longanesi, 1968.
- Primorski slovenski biografski leksikon*. 4. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1990–1994.
- Radica, Bogdan: *Ardengo Soffici*. Dom in svet, 38, 1925, št. 4, str. 147–150.
- Salsa, Carlo: *Trincee. Confidenze di un fante*. Milano : Mursia, 1995.
- Soffici, Ardengo: *I diari della Grande guerra. "Kobilek" e "La ritirata del Friuli" con i taccuini inediti*. Firenze : Vallecchi, 1986.
- Soffici, Ardengo: *Kratek oris italijanskega slikarstva*. Dom in svet, 38, 1925, št. 3, str. 115–117.
- Soffici, Ardengo: *La ritirata del Friuli. Note di un ufficiale della II^a Armata*. Firenze : Vallecchi, 1920.
- Stuparich, Giani: *Guerra del '15. Dal taccuino di un volontario*. Torino : Einaudi, 1961.
- Svetovna književnost*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1984.
- Svoljšak, Petra: *Od strateških načrtov do raznarodovalne politike italijanskega okupatorja na zasedenih slovenskih ozemljih med prvo svetovno vojno*. *Annales* (Koper), 18, 1999, št. 2, str. 393–408.
- Svoljšak, Petra: *Soča, sveta reka. Italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Šepić, Dragovan: *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije. Italija, Saveznici in jugoslavensko pitanje 1914–1918*. 1. Pula-Rijeka : Čakavski sabor et. al., 1989.
- Šimac, Rudolf Rudi: *Kako se je začelo na Soči. Brginske in druge pripovedi o prvi svetovni vojni*. Nova Gorica : Grafika Soča, 2002.
- Toderò, Fabio: *Pagine della Grande Guerra. Scrittori in grigioverde*. Milano : Mursia, 1999.
- Vuk, Marko: *Poročilo o krilnem oltarju v Kojskem iz leta 1916*. *Goriški letnik* 1981, št. 8, str. 223–227.
- Walter Bianchi 1897–1983. Slikarstvo in oblikovanje*. Ajdovščina : Pilonova galerija, 2006.

R I A S S U N T O

Il Kobilek di Ardengo Soffici, gli altri diari di guerra e i ricordi degli autori italiani

Ardengo Soffici (1879–1964) ha operato come letterato, pubblicitista, redattore e pittore. Come altri rappresentanti del cerchio formatosi intorno alla rivista fiorentina *La Voce*, si arruolò volontario nell'esercito italiano all'inizio della guerra con l'Impero austro-ungarico. Gli scontri nel bacino fluviale dell'Isonzo lasciarono una profonda traccia nel suo opus letterario, di cui il capolavoro è sicuramente il diario dal titolo *Kobilek* (1918), che prese forma durante l'Undicesima offensiva isontina (agosto – settembre 1917), quando l'esercito italiano conquistò un parte dell'Altipiano di Banjščice (Bainsizza). Per conquistarla fu importante occupare l'altura di Kobilek, a nordovest di Grgar (Gargaro). Soffici rimase in maniera inflessibile su posizioni interventiste e non mise mai in dubbio le mire di conquista dell'Italia, anche per questo egli non fa parola degli Sloveni o del loro territorio nella sua opera. In seguito appoggiò il movimento fascista.

Il rapporto segnato dall'ignoranza che Soffici ebbe verso la maggior parte della popolazione del bacino dell'Isonzo ha suscitato l'interesse per l'atteggiamento simile di altri scrittori italiani, che hanno fissato le loro esperienze di guerra in ricordi, diari, lettere, note e espressioni letterarie. Un elenco di tali opere sarebbe assai lungo, perciò l'autore dell'articolo si è limitato agli scrittori più conosciuti e apprezzati, che hanno partecipato nella guerra sul suolo isontino (A. Frescura, C. E. Gadda, C. Galli, B. Mussolini, U. Ojetti, G. Stuparich, C. Salsa). Era conoscenza comune a tutti gli scrittori che si stavano battendo su un suolo che non portava nomi italiani e che battevano per l'interessi politici d'Italia. Gli Sloveni erano un popolo semplice ed alcuni di essi li trattano in modo de-

cisamente sprezzante. Alcuni autori non sanno neppure distinguere tra Slavi e Sloveni, altri assimilano gli Sloveni e i Croati. Gli avvenimenti bellici impedirono ai soldati italiani rapporti più stretti con gli Sloveni e la loro terra, poiché gli abitanti fuggirono dai luoghi degli scontri. L'entroterra del fronte dalla parte italiana (Brda (Collio), Kobarid (Caporetto) non ha probabilmente dato loro la possibilità di saperne di più. Gli intellettuali italiani parteciparono in grande misura all'attività di propaganda militare del loro paese, come dimostrano anche nelle loro opere, che sono uscite per la maggior parte in epoca fascista, tra le due Guerre. Emilio Lussu, che espresse invece posizioni pacifiste, pubblicò il suo lavoro *Un anno sull'Altipiano* a Parigi, nel 1938, come rifugiato politico.